

HORVÁTH LÁSZLÓ

A LEGÚJABB HYPEREIDÉS-TESTIMONIUM*

A Kilian Fleischertől közölt (ZPE 207 [2018] 21–38) új Hypereidés-testimonium (*Antipatros követei ellen*) elemzése alapján a tanulmány történeti-filológiai érvekkel életrajzi és történelmi adatokat pontosít. Ps. Plutarchos (*Vitae X Or.* 850A) tudósítását egyértelműen úgy kell értelmezni, hogy Hypereidés Antipatros követivel szemben Rhodoson Kr. e. 341-ben beszélt az Athénna köntendő szövetség mellett. Az új töredék másfelől olyan beszédhez köthető, amely Athénban hangzott el a Kr. e. 330-as évek végén, mivel az jól illeszkedik Hypereidés más hasonló, makedónbarát politikusokat támadó beszédeinek sorába.

Kulcsszavak: Fleischer, PHerc. 1021, Col. XI és XII, Ps. Plutarchos, Hypereidés, *Rhodosi beszéd*, datálás

Nemrégiben sokat ígérő tanulmány jelent meg a *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* hasábjain, amelynek címében a szerző új Hypereidés-beszéd felfedezését, két papirusz-oszlopnyi (tehát akár ötvensornyi) szöveg visszanyerését *sejteti*.¹ A megfogalmazás bizonyos értelemben helytálló, tudniillik eddig talán ismeretlen beszéd címe (vagy arra való utalás) bukkant fel, a herculaneumi papirusz töredékének tényleges hossza azonban csalódást kelt: a címmel együtt a parafrázis összesen tizenkét sor. A tanulmány azonban így is értékes és fontos adalékkal szolgál a Hypereidés-corpus gyarapításához, még ha túlzásnak is tartjuk az Archimédész-palimpsestusban előkerült terjedelmes töredékek címének („az új Hypereidés”) keresett áthallását e *legújabb* leletre.

Fleischer a tanulmányában az általa bravúrosan hypereidési idézetként azonosított és több elemében helyreállított szöveg közlése mellett elsősorban a beszéd címének kérdését és – a vonatkozó testimonium elemzése alapján – elhangzásának történelmi körülményeit vizsgálja. E két egységet a hypereidési szöveghagyománynak, illetve az íráshordozó és a szöveg környezetének, az idézet beágyazottságának bemutatása egészíti ki. Az alábbiakban elsőként röviden a szöveghagyománnyal kapcsolatos megállapításokat árnyalom, majd a kiadó közlései alapján a herculaneumi papirusz jellegzetességeit összegzem. Ezt követően a szöveg általam is kollacionált átírását közlöm, amely a készülő Hypereidés Teubner-kiadás része lesz, majd Fleischernek a beszéd címével és azzal összefüggésben a keltezés kérdésével kapcsolatos megállapításait mutatom be, illetve vizsgálom, végezetül pedig észrevételeket, kiegészítéseket közlök, annál is inkább, mert az új töredék kiadója egy korábban közölt felvetésemmel is vitába száll.

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 számú pályázat (*Társadalmi kontextus a szövegekritika tükrében: Bizáncan innen és túl*) támogatásával jött létre.

¹ K. Fleischer: Eine neue Hypereidesrede aus Herkulaneum: Gegen die Gesandten des Antipatros (PHerc. 1021, Kol. 11+12) ZPE 207 (2018) 21–38.

A Hypereidés-szöveghagyományhoz

A herculaneumi töredék sajnos kevésbé árnyalhatja a Hypereidés-szöveghagyomány talányos történetét, az ugyanis kétszeresen is csupán közvetett testimonium. Egyfelől Philodémosnak Hermippostól átvett idézeteként, másfelől papiruszon maradt ránk. A középkori szöveghagyomány ugyanis minden bizonnyal teljesen független utakat járt be, semmint azt ezzel a lelettel bármilyen összefüggésbe hozhatnánk. Mivel nincsenek érdemi adataink (ráadásul a szöveghagyomány terén egyes szerzők esetében kiszámíthatatlan tényezők is közrejátszhattak a fennmaradásban vagy a megsemmisülésben), erőltetett megállapításnak érzem, hogy Hypereidés beszéde alighanem már Hermippos idejében ritkaságszámba ment, és az azt idéző, vájt fülű biográfus épp annak ismeretével kívánta volna tudását csillogtatni.² A gondolat – a császárkortól már alig hagyományozott és ismert Hypereidés-szövegek képzete – a kezdő lábjegyzetben köszönettel említett Wilson korábban sokáig fenntartott, majd vonakodva visszavont, szélsőségesen szkeptikus álláspontját tükrözi, miszerint a Hypereidés-szöveghagyomány a késő ókorban megszakadt. A tanulmány kezdő oldalán megfogalmazott tömör összegzés is ugyanennek a szemléletnek a hatásáról árulkodik. Bár a középkori Hypereidés-szöveghagyomány meglétének kérdését valóban az Archimédés-palimpsestus előkerülése zárta le végérvényesen, rá lehet lelni azokra a közleményekre is, ahol e sorok írója 1997-től – az Archimédés-palimpsestus feltárása előtti időkben – amellet érvelt, hogy a Hypereidés-kézirat hagyományozására, pusztá létére vonatkozó magyarországi tudósítások hitelesek lehetnek. A jövő nemzedékek magyar filológusai számára is tanulmányos megállapítás lehet, hogy a *Hungarica non leguntur* nemcsak az anyanyelvünkön leírt eredményeinkre vonatkozik, hanem a magyar és a „keleti” szerzők nevével jelzett tanulmányok fölé is vészjósló árnyékként vetül: mindhiába tétetnek azok – különböző magyar érdeklő helyeken – indoeurópai nyelveken közzé.³ Kivételt csupán a „nyugati

² *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 37.

³ Tényszerűen: a Fleischertől idézett (21. 3. jegyz.) *D. Whitehead*: *Hypereides. The Forensic Speeches*. Oxford 2000. 2. 8. jegyz. jóhiszemű hivatkozásában végletesen félreértelmezte a doktori értekezésemben megállapított végeredményt (*The Nachleben of Hypereides*. Diss. London 1997), és nem ismerte a vezető magyarországi, idegen nyelvű szakmai folyóiratban kiadott, a kommentárja előtt két évvel megjelent tanulmányt: *L. Horváth*: *The Lost Medieval Manuscript of Hyperides*. *AAHung* 38 (1998) 165 skk. „The most recent investigation is in Horváth, *Nachleben* 9–12 with Appendix I. Horváth succeeds, to my mind, in acquitting Brassicanus’ report of either deliberate misrepresentation or naivety, but ultimately, for an explanation, he follows Hose.” (Utóbbi nem felel meg a valóságnak.) Az angol nyelven, tágabb összefüggésben is közzétett újabb eredmények sem „nyertek” sokáig kellő figyelmet a Hypereidés-szöveghagyományt tárgyaló szerzők körében: *L. Horváth*: *The Hyperides Corvina*. In: *Infima Aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*. Eds. *P. E. Kovács – K. Szovák*. Budapest 2009. 29 skk. Lásd végül *G. Ucciardello*: „Iperide tra età tardoantica e medioevo: i percorsi del testo nella tradizione retorica”. In: *La tradición y la transmisión de los oradores y rétores griegos. Tradition and Transmission of Greek Orators and Rhetores*. Ed. *Herdández Muñoz*. Berlin 2012. 303 skk. A magyar nyelvű közlést a magyar olvasók figyelmébe ajánlom: *L. Horváth*: *Hypereidés középkori magyarországi hagyományai*. In: *Uő*: *Az új Hypereidés*. Budapest 2015. 237 skk.

vérkeringés szívében” megjelentetett, ezáltal mellőzhetetlen írások jelentenek – lásd a De Gruyter kiadványa – a szövegkiadó hivatkozása alapján is.⁴

A herculaneumi papirusz jellegzetességei

Fleischer Philodemos *Index Academicorum* (PHerc. 1691/1021 és PHerc. 164) című művének új kiadását készíti elő, amelyben állítása szerint az eddig ismert szövegnek mintegy ötödét javítja, illetve gyarapítja. E munkálatok során állította helyre a Hypereidés-testimoniumot is: a πρὸς τοὺς Ἀντιπάτρου πρέσβεις beszédcímét és a néhány soros parafrázist. A Hypereidés-kivonat eredetileg Hermippos Περί τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας εἰς στρατηγίας καὶ δυναστείας μεθεστηκότων – *Hadvezérré és zsarnokká lett bölcselők* című művéből származik, amelyet Philodemos maga is kivonatolt. Fleischer olyan kettőzést fedezett fel a papirusz szövegében, amelynek töredékes szavai között eddig nem figyeltek fel sem Hypereidés (helyreállítható) nevére, sem a beszéd címére, jóllehet azok a szövegszerű ismételtnak köszönhetően kétszer is előfordulnak.

A zsarnokká lett egykori bölcselők katalógusában Hermippos a pellénéi tyrannos, Chairón rémtetteinek bemutatását vette át Hypereidéstől. Chairón – a Hermippos forrásként használó – Philodemos *Index Academicorum* című művében is kitüntetett helyet kapott, a szerző két teljes columnát szentelt az egykori olimpiai bajnok filozófusnak. Az *Index* minden bizonnyal Philodemos filozófiatörténeti fogantatású, Σύνταξις τῶν φιλοσόφων – *Bölcselők gyűjteményes sora* című, legalább tízkötetes művének volt az egyik könyve.⁵ Vélhetően a mű munkapéldányának részletei maradtak ránk a PHerc. 1691/1021 jelzetű papiruszon, míg a végleges változatból csupán elenyésző maradványokat őrzött meg a PHerc. 164 jelzetű papirusz. Ennek megfelelően a PHerc. 1691/1021 szövegében több betoldás, utalás, marginális bejegyzés, törlés és ismételtnél, áthelyezésre utaló jel, hátoldali feljegyzés van.⁶ Gaiser ismerte fel, hogy a Chairónra vonatkozó XI. és XII. columna (hasonlóan a Hérakleidés Pontikost tárgyaló IX. és X. columnákhoz) ké-

⁴ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 1. 4. jegyz. A jegyzethez tartozó főszövegben: „Dieser »Neue Hypereides« liegt seit 2014 in einer Monographie vor, nachdem die neuentdeckten Reden rege in diversen Beiträgen diskutiert wurden, insbesondere in dieser Zeitschrift.” A jegyzetben hivatkozás a 2014-ben megjelent kötetemre a ZPE-ben közölt editio princeps feltüntetésével (a szerzők neveinél javítandó: Carey és Mészáros) és utalással a korábbi irodalmat tartalmazó helyre „siehe Horváth (2014), S. X Fn 8.” Utóbbi a „különféle tanulmányok élénk vitáinak” teljes felsorolása – azok tartalmi elemzése vagy értékelése nélkül.

⁵ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 23. 7. jegyz. további szakirodalommal. A nagy mű valamennyi kötetét valószínűleg a Villa dei papiri őrizte.

⁶ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 23. és 9. jegyz. vonatkozó irodalommal.

sőbb, kiegészítésként került be, az időrendi sorrendet ugyanakkor nem törte meg, mert Chairón virágzása valóban Xenokratés és Polemón közé esik.⁷

A két columnára terjedő részlet kivételes sajátossága, hogy mindkét columna záró sorai, különösen a XI.30 skk. és a XII.35 skk. azonos tartalmúak, és a töredékesen fennmaradt részletekből is látszik, hogy szinte szó szerint egyeznek. Több magyarázat is született a különös jelenségre, amelyek közös kiindulópontja, hogy Philodémos Hermippos kivonatolását követően – szándékosan vagy mechanikusan – a feltételezett forrását, Phainiast is kijegyzetelt(ett)e. Fleischer azonban a Philodémos-papirusz átfogó tanulmányozása, a párhuzamba állítható jelenségek alapján eltérő következtetésre jut. A PHerc. 1021-ben két „valódi” ismétlés van (a „valódi” jelző arra utal, hogy egy, már leírt szöveg nagyobb terjedelmű részét a papirusz változtatás nélkül másutt is megismétli). Mindkettő azonos jellegzetességeket mutat. A megismételt szöveg rendre egy-egy columna végén jelenik meg, majd úgy szakad félbe, hogy a következő columna kezdő mondatához egyáltalán nem kapcsolódik. Bár Crönert hasonló hipotézisét cáfolták, elképzelhető, hogy a papiruszban egyes lapokat rendszertelenül, találmányra ragasztottak össze. Olybá tűnik, hogy a rövid, ismételt szöveget tartalmazó kivonatot követő új columna mindenképpen új fejezetet kezdett, és a megelőző fejezet végén esetlegesen fennmaradt üres helyre, amolyan sorkitöltésként, korábban már leírt szövegrészleteket írtak. Bár e magyarázatával kapcsolatban Fleischer távolságtartóan óvatos, hozzáteszi, hogy – ha nem is minden esetben – a kettőzések, az ismétlések majdani törlésére vonatkozó jeleket is fel lehet fedezni az íráshordozón.⁸

Az új Hypereidés-testimonium kritikai kiadása

A szöveg helyreállítása során Fleischer abból indult ki – erre utal a XII. columna alatt látható törlési jel is –, hogy a két columna (XI. és XII.) alján pontosan ugyanaz a görög szöveg állt, így a helyreállításban a sorok kölcsönösen támogatják egymást. Az MSI-felvételek mellett a kiadónak alkalma volt az eredetit és az oxfordi *disegni*t is tanulmányozni. Mindezek alapján az alábbi kritikai szövegkiadást publikálta. A „” jelek közé tett betűk a *disegni*ben az eredetihez képest jobban olvashatóak, vagy csak abban láthatóak, maradtak fenn. A Fleischertől csillaggal alájelölt (itt félkövérrel szedett és aláhúzott) betűket a *disegni*hez képest a kiadó javította.

⁷ K. Gaiser: *Philodems Academica*. Stuttgart – Bad Cannstatt 1988. 93 sk. Vö. Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 23. 10. jegyz. A Chairónra vonatkozó részletet (PHerc. 1021. col. X.40 – col. XIII.5) Fleischer Verhasselt és Dorandi kiadásai alapján egészében közli, úgy, hogy a korábbi kiadók – az általa felismert, hypereidési szakaszra vonatkozó – eltérő kiegészítési javaslatait kritikai apparátusban tünteti fel: 24 sk. Vö. G. Verhasselt: Hermippus on Chaeron of Pellene (Phld., *Acad. Hist.*, PHerc. 1021, Coll. 10, 40-12, 4 és PHerc. 164, fr. 22 és fr. 24): Edition and Discussion. *Cronache Ercolanesi* 45 (2015) 33–47, illetve T. Dorandi: Filodemo. *Storia dei filosofi. Platone e l'Academia* (PHerc. 1021 e 164). Edizione, traduzione e commento. Napoli 1991. A Fleischertől azonosított Hypereidés-parafrázis utolsó sorait a PHerc. 164 is megőrizte (Dorandi fr. 24).

⁸ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 26. sk.

PHerc. 1021. Col. XI,26 – XII,3 (Fleischer)

- 26]τ'αφρο'νουν-
 τ] . [. . σ]φόδ[ρ]α περι
] . . τ[ύρ]α'ν-
 ν[ος τῆς π]ατριδος [κ]ατέσ-
 30 τ] η. [φησί γὰρ [α]ὐ' ἔδ' ὃν Ὑπ'ε'ρ'-
 εἶδη[ς μὲ]ν' ἐν τῷ ἄρ'ος
 το[ὺς τοῦ] Ἀντιπάτρ'ου π'[ρέ]σ-
 βεις λ[όγ]ωι διὰ Κορρά'γο' [υ
 κα[ῖ] τ[ῶν] με'τ' αὐτοῦ ἄλ'-
 35 λίων ἐν Πελοποννήσῳ
 στρατιωτῶν κατασχ' ὄν'-
 τα ἔ'ην πατρίδα τοὺς μὲν
 πο[λ]ῖ'τας ἐγβαλεῖν, το' [ῖς] δού-
 39 λοι]ς δὲ [τὰ] κτήματα τ[ῶν]
 Col. XII. δεσποτῶν καὶ τὰς γυν'αῖκας
 δοῦν' α'ι. Φαινίας δ' αὐτὸν [λ]έ-
 3 ἔ'ει κτλ.

PHerc. 1021. Col. XII,29–39 (Fleischer)

- 29] . α[] . π[
 30] . [. . .] . δε
] . .
 τ[ύραννος τ]ῆς [πατρ]ιο[ς]
 κ]ατ[έστη. φησ]ι γὰρ αὐτὸν
 Ὑ'πε'ρ[ε]ιδ[ης] μ' ἐν ἐν τῷ [ι
 35 π]ρὸς τοὺς Ἀντ' ἑ'πάτ[ρο]υ
 πρέσβεις λόγῳ'ι' διὰ Κ[ο]ρ-
 ράγου καὶ τῶν μετὰ
 τ' οὗτο' υ' χιλίων ἐν Πελ[ο]-
 39 π[ο]ννήσῳ στρα[τιωτῶν]⁹

⁹ Fleischer kiadásában a vonatkozó apparatus: col. XI. 28sq. τ[ύρ]α'ν[υ]ος Fleischer: τ[ύρ]α'ν[υ]ον Gaiser || 29sq. [κ]ατέσ[τ]η Fleischer: [κ]ατέσ[τ]η η[σ]ε Gaiser || 30sq. Fleischer || 32 Fleischer (de το[ὺς παρ']) vel [[. . .] τοὺς] cogitaveris) || 33 βεις λ[όγ]ωι Fleischer || 34 κα[ῖ] τ[ῶν] Verhasselt || 34sq. ἄλ'ιων Fleischer: ἄλ'ιων Gaiser/Dorandi/Verhasselt || 39 τ[ῶν] Mekler/Verhasselt || col. XII. 1 δεσποτῶν Mekler/Verhasselt || 32sq. Fleischer (αὐτὸν iam Gaiser) || 35 Gaiser || 36 λόγῳ'ι' Fleischer || 39 στρα[τιωτῶν] Fleischer.

Hazája tyrannosa lett. Hypereidés ugyanis az *Antipatros követei ellen* című beszédében azt mondja, Korrhagosnak és ezer, a Peloponnésoson állomásozó katonájának segítségével elfoglalta hazáját (ti. *Chairón*), majd polgártársait száműzte és az urak javait feleségükkel együtt a szolgálóknak adta.

Fabrizio Diozzi, az Officina dei Papiri Ercolanesi – Biblioteca Nazionale di Napoli vezetőjének támogatásával és az MSI-jogtulajdonos Roger Macfarlane (Brigham Young University, Provo, Utah, USA) szíves engedélyével az MSI-felvételekhez magam is hozzájutottam. Az Oxfordban őrzött, a feltárással egy időben, 1795-ben Gennaro Casanovától készített rajz-másolatok (*disegni*) a világhálón elérhetőek és letölthetőek.¹⁰ Teljes körű kollacionálást – az autopsia lehetősége nélkül – egyelőre nem végeztem. Mindemellett az MSI-felvételek alapján (a *disegni* is figyelembe véve) Fleischer fent közölt szövegrekonstrukciója teljes mértékben megalapozott.

A keltezéssel és a beszéd létrejöttével kapcsolatos megállapítások

Fleischer szerint Hermippos Hypereidéstől legalább egy mondatot átalakított: azt, amelyben arról van szó, hogy Chairón zsarnokká lett. A címmel kapcsolatban pedig inkább tartja elfogadhatónak az Antipatros követei *ellen*, semmint az Antipatros *köveitei*hez értelmezést. Mivel pedig a beszéd címe másutt nem maradt ránk, értelemszerűen az egyetlen figyelembe vehető testimoniumot elemzi (*Vitae X Or.* 850A).

ἐπρέσβευσε δὲ καὶ πρὸς Ῥοδίου (fr. 161 Jensen). ἡκόντων δὲ καὶ παρ’ Ἀντιπάτρου πρέσβων, ἐπαινούντων τὸν Ἀντίπατρον ὡς χρηστὸν, ἀπαντήσας αὐτοῖς εἶπεν ‘οἶδα μὲν ὅτι χρηστὸς ὑπάρχει, ἀλλ’ ἡμεῖς γ’ οὐ δεόμεθα χρηστοῦ δεσπότη’.

Járt követségben a rhodosiaknál is. Amikor Antipatros szintén odaérkező követi folyvást Antipatros kiválóságáról áradoztak, ezzel vágott vissza nekik: „Tudjuk, hogy milyen kiváló, de ami minket illet, nincs szükségünk kiváló kegyűrra.”¹¹

Megállapítja, hogy jóllehet Hypereidés frappáns válasza vándormotívum is lehet (lásd Hippokratés azonos válaszát Xerxésnek: Stob. III.13.51),¹² tényleges beszédhez is köthető. Jensen Hypereidés-kiadásában a 161. töredék alatt az Antiatticista bejegyzését közölte: προπεσεῖν προπετῶς τι ποιῆσαι, amelyet a lexikográfus a rhodosi beszédből

¹⁰ col. XI. <http://163.1.169.40/gsd/collect/PHerc/index/assoc/HASHf503/ede6f142.dir/herc.v0004.n0740.a.01.hires.jpg> és col. XII. <http://163.1.169.40/gsd/collect/PHerc/index/assoc/HASH0185/23ede6f1.dir/herc.v0004.n0741.a.01.hires.jpg>.

¹¹ L. Horváth: Az athéni Hypereidés beszédei és stílusának ókori megítélése. Budapest 2001. 16.

¹² Ἰπποκράτην ἐπειθέ τις πρὸς Ξέρξην ἀπαίρειν χρηστὸν εἶναι φάσκων βασιλέα, ὃ δὲ ‘οὐ δεόμεναι’ ἔφη ‘χρηστοῦ δεσπότη’.

idézett: Ὑπερείδης Ῥοδιακῶ. A beszédet jobbra Hypereidés említett rhodosi követjárásához kötik, bár Ps. Plutarchos testimoniumán kívül semmilyen támpontunk nincs. Ma – Fleischer megállapítása szerint – a követjárást a lamiai háborút megelőző időszakra, Kr. e. 323-ra keltezik, szemben a Kr. e. 341. évi, görög szövetségi hálózat kialakítása érdekében tett erőfeszítésekkel.¹³ A ἡκόντων δὲ καὶ παρ’ megfogalmazást a kutatók többsége összekapcsolja, „egybeolvassa” a megelőző kólonnal, amely Fleischer szerint a Kr. e. 341. évet is kizárná: „was letztlich auch 341 v.Chr. ausschließen würde.”¹⁴ Összegezve: az álláspont, amit magam is képviseltem, tudniillik, hogy Hypereidés rhodosi követjárása során az athéni szónok mellett Antipatros követei is megjelentek, Fleischer szerint korántsem megkérdőjelezhetetlen. „Jedoch scheint mir dieses »Zusammenlesen« keineswegs über alle Zweifel erhaben”. Véleménye szerint a megelőző mondatban említett délosi követjárással összhangban egyszerűen újabb követjárást, újabb tételt sorol, ad hozzá a *vita*, amely inkább a megelőző közléssel van összefüggésben, semmint a folytatással, így a ἡκόντων δὲ καὶ παρ’ felütés újabb gondolati egységet nyit meg. Fentiek alátámasztására kiemeli, hogy a *Hypereidés-vita* végén „feltűnően számos helyen”, a δὲ καὶ egymástól elszigetelt adatokat vezet be.¹⁵ Jóllehet elismeri, hogy a szövegösszefüggés arra utal, hogy Antipatros követei és Hypereidés Rhodoson találkoztak, a kólonokat mégiscsak külön is lehet értelmezni, és ekképpen Antipatros követei Athénban is lehettek, amikor Hypereidés *hozzájuk* (itt *zu*, nem *gegen*) beszélt: „bleibt meines Erachtens möglich, dass die Sätze getrennt zu lesen sind, sprich die Gesandten des Antipatros in Athen waren, als Hypereides zu ihnen sprach”. Athénban azonban aligha beszélt a követek jelenlétében, sokkal inkább a népgyűlés előtt tett javaslatot, tudniillik: miképpen viszonyuljon az athéni nép a követek képviselte állásponthez. „Dabei mag er nicht im engeren Sinne gegen die Gesandten in deren Anwesenheit gesprochen haben, sondern lediglich bei der Beratung der Athener Volksversammlung zum Anliegen der Gesandtschaft zu deren Position Stellung bezogen haben.” Az általam képviselt felvetéssel kapcsolatban pedig az alábbiakat fogalmazza meg: „Horváth (2014), der die Passage »zusammenliest« und das Jahr 341 v.Chr. annimmt, mutmaßt, ob die Rhodier beide Gesandtschaften nicht gleichzeitig vor der Volksversammlung haben sprechen lassen.” Majd a vonatkozó 51. jegyzetben „szó szerint” idéz: „Horváth (2014) S. 129,130:» Auf Rhodos muss Hypereides auch auf den Vorschlag der makedonischen Gesandten eingegangen sein. Vielleicht liessen

¹³ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 32. 48. jegyzetben *J. Engels*: Studien zur politischen Biographie des Hyper-eides. München 1993². 210. 429. jegyzetére hivatkozik. Engels azonban itt, az Agis-felkelés időszakának diplomáciai tevékenységei kapcsán csupán felveti a *vita* helyének (Mor. 850 A) Kr. e. 323. évi datálási lehetőségét. Másutt, (vö. alább 34. jegyz.) a monográfiájának főszövegében, majd megismételve az időrendi táblázatban a Kr. e. 341-et valószínűsíti. Ugyanitt (ti. Fleischer: i. m. [1. jegyz.] 32. 48. jegyz.): *M. Jehne*: Koine Eirene: Untersuchungen zu den Befriedungs- und Stabilisierungsbemühungen in der griechischen Poliswelt des 4. Jahrhunderts v. Chr. Stuttgart 1994. 235. és *H.-U. Wiemer*: Krieg, Handel und Piraterie: Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos. Berlin 2003. 67. kül. 8. és 9. jegyz.

¹⁴ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 33. és 49. jegyz.

¹⁵ Vö. Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 33. és 50. jegyz. Hat helyet idéz, amelyből kettő a rhodosi szövegkörnyezetből van.

die Einwohner, dem allgemeinen örtlichen Brauch entsprechend, die Gesandten, die mit einem Bündnisvorschlag gekommen waren, gleichzeitig vor der Volksversammlung auftreten, s. Vita X. or. 850 A.« Auch wenn ein Zusammenlesen der Sätze möglich ist, erscheint mir doch fragwürdig, dass Horváth im griechischen Text überhaupt keine Interpunktion zwischen Ῥοδίους und ἡκόντων setzt.”¹⁶

Fleischer az *Antipatros követei ellen* címmel azonosított beszéd keltezésével és elhangzásának körülményeivel kapcsolatban tehát az alábbi tézisekből indul ki. Ps. Plutarchos testimoniumában a Hypereidész rhodosi követjárását leíró kólont és az azt követő egységet, amelyben az Antipatros követeinek adott válasz szerepel, (inkább) szét kell választani. Ebből az következhet, hogy az Antipatros követei ellen elmondott beszéd Athénban is elhangozhatott. A *Rhodiakos* és az *Antipatros követei ellen* című beszéd tehát nem feltétlenül azonos. Ha pedig mégsem választjuk szét a kólonokat, és a beszéd Rhodoson hangzott el, akkor Kr. e. 323-ban, a lamiai háborút megelőző időszakban keletkezhett, mert Ps. Plutarchos testimoniumának és a PHerc. részletének, Hypereidész idézett szavainak szellemisége azonos.¹⁷

A datálás külső támpontjai a következők: 1. Chairón pellénéi uralmának említése Ps. Démostenész, *Az Alexandrosszal kötött szerződésről* című beszéd tizedik fejezetében. A beszédet a Kr. e. 336 és 331 közötti időszakra datálják, de a legvalószínűbb Will javaslata, aki azt Kr. e. 333-ra keltezi.¹⁸ 2. Korrhagos veresége és vélhető halála, Chairón bukása az Agis-féle felkelésben, Kr. e. 331-ben.¹⁹ A Ps. Démostenész (XVII.) beszéd

¹⁶ Az idézett helyen az itt szereplő „liessen” helyett ließen, „Brauch” helyett Gebrauch, „Vita X. or. 850 A” helyett Vita X Or. 850 A áll.

¹⁷ Másfelől a Kr. e. 341. évi dátum zikárt: az én értelmezésemben azért, mert az *Antipatros követei ellen* részlete a 330-as évek második felében hatalomra jutott Chairón tetteiről beszél. Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 34. 58. jegyz. különös módon nem ezt a kézenfekvő okot említi, hanem azt, hogy Kr. e. 341-ben Antipatros helyett Philippos említését várnánk a makedón követek küldőjeként. „Dass die Rede aus PHerc. 1021 im Jahre 341 v.Chr. auf Rhodos gehalten wurde, ist ob des Bezugs zu Antipatros (eher wäre dann Philipp zu erwarten) unwahrscheinlich”. Az „ex cathedra” kijelentés eredője a Fleischertől másutt hivatkozott Wiemer: i. m. (13. jegyz.), aki művében a 67. oldalon épp így érvel.

¹⁸ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 33. 52. jegyz. Ἐπ’ ἄλλο δὲ δίκαιον ἔρχομαι τῶν κατὰ τὰς συνθήκας. ἔστι γὰρ γεγραμμένον, ἂν τινες τὰς πολιτείας τὰς παρ’ ἐκάστοις οὔσας, ὅτε τοὺς ὄρκους τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης ὤμυσαν, καταλύωσι, πολεμίους εἶναι πᾶσι τοῖς τῆς εἰρήνης μετέχουσιν. σκέψασθε δ’, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι Ἀχαιοὶ μὲν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐδημοκρατοῦντο, τούτων δ’ ἐν Πελλάνη νῦν καταλέλυκε τὸν δῆμον ὁ Μακεδὼν ἐκβαλὼν τῶν πολιτῶν τοὺς πλείστους, τὰ δ’ ἐκείνων τοῖς οἰκέταις δέδωκε, Χαίρωνά δὲ τὸν παλαιστὴν τύραννον ἐγκατέστησεν. – Most a szerződés egy másik jogos elemére térek rá. Abban ugyanis szó szerint ez áll: aki a szerződés megkötésekor másutt érvényben lévő államformát felszámol, azt a békeszerződés valamennyi tagja ellenségének tekinti. Tessék, athéni férfiak, tekintsétek a peloponnésosi achajok esetét, akik demokráciában éltek, de a makedónok Pellénében megdöntötték a nép uralmát, a polgárok többségét száműzték és javaikat a szolgálknak adták, Chairónt, a birkózót pedig odaültették zsarnoknak. Lásd L. Horváth: Az Alexandrosszal kötött szerződés (Corpus Demosthenicum XVII.): a szerzőség kérdéséhez. AntTan 57 (2013) 81–91 (javított fordítás).

¹⁹ Aischin. III,165. Λακεδαιμόνιοι μὲν καὶ τὸ ξενικὸν ἐπέτυχον μάχῃ, καὶ διέφθειραν τοὺς περὶ Κόρραγον στρατιώτας, Ἥλειοι δ’ αὐτοῖς συμμετεβάλοντο καὶ Ἀχαιοὶ πάντες πλὴν Πελληγέων. Vö. Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 34. 58. jegyz.

megfogalmazásai (Kr. e. 334–331 között) és a PHerc. szövege (Korinthus ezer katonájának említése) egyaránt a közelmúltból származó élményeket, eseményeket sejtetnek.

Fentiek alapján Fleischer elképzelhetőnek tartja, hogy az *Antipatros követei ellen* című beszéd Kr. e. 331 elején hangozhatott el Athénban, amikor Antipatros követeket küldött a városba, hogy biztosítsa az athéniaiak semlegességét az Agis-felkelésben. Bár ilyen követségről nincsenek adataink, Will és Jehne valószínűnek tartják, hogy az mégis megtörtént.²⁰ Ha Ps. Plutarchos testimoniumának különjait elkülönítjük, akkor Hypereidés szavai a (feltehetően) Kr. e. 331-ben Athénban járt követekkel folytatott „párbeszéd” részei lehetnek. Ezt támaszthatja alá a megfogalmazás: ἡμεῖς γ' οὐ δεόμεθα, amely inkább az athéni polgárok megszólítására alkalmas. Hypereidés talán csak képletesen szólt a követekhez, mert valószínűleg nem egymás után beszéltek a népgyűlésen, hanem a szónok a követek távollétében adott tanácsot polgártársainak. Arra hívhatta fel honfitársai figyelmét, hogy ha Antipatrosszal szövetkeznek, könnyen arra a sorsra juthatnak, mint a makedónok kegyeltjének, Chairónnak a tevékenysége nyomán Pelléné. Fleischer a gondolatmenetét mindazonáltal mértéktartó óvatossággal zárja, tudniillik a Kr. e. 323. évi rhodosi keltezés sem zárható ki, sőt, Hypereidés akár kétszer is beszélhetett Antipatros követei ellen, kevés a biztos adat, túl sok a bizonytalanság.

Fleischer megállapításaival szemben, tudniillik a Chairónra vonatkozó ókori testimoniumok eredője voltaképpen (csaknem egyértelműen bizonyíthatóan) Hypereidés *Antipatros követei ellen* című beszéde, fenntartásaink lehetnek.²¹ Fleischer szerint Hermippos és Démocharés (*A filozófusok ellen*) Athénaiosnál (11,509a–b) közös forrásból merítettek Chairón tetteinek említésekor, és ez a forrás Hypereidés beszéde volt. A PHerc. 1021, az *Antipatros követei ellen* Hermippostól parafrázelt megfogalmazásai azonban véleményem szerint nem egyeznek olyan mértékben a hivatkozott források szövegeivel, hogy kategorikus kijelentést tehessünk.²² A Ps. Démostenés-beszéd

²⁰ Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 34. 53. jegyz. A továbbiakban (34) a szerző saját gondolatmenetének öszszegzésképpen – a kört bezárva – felveti: ha tehát a Ps. Plutarchos-i testimonium különjait elkülönítve értelmezzük, akkor e feltételezett, de adatokkal alá nem támasztott athéni követjárásra (további) bizonyítékot nyerhetünk. „Liest man die Stelle in Ps.-Plutarch getrennt, hätte man sogar einen möglichen (weiteren) Beleg für diese Gesandtschaft”

²¹ Vö. Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 22. ahol Ps. Plutarchos testimoniuma mellett idézi Pausanias és Athénaios alábbi szövegét is. Paus. VII.27.7. Πελληνεῖς δ' οὖν Πρόμαχον τὰ μάλιστα ἄγουσιν ἐν τιμῇ. Χαίρωνά δὲ δύο ἀνελόμενον πάλης νίκας <Ισθμικάς> καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ τέσσαρας οὐδὲ ἀρχὴν ἐθέλουσιν ὀνομάζειν, ὅτι κατέλυσε πολιτείαν ἐμοὶ δοκεῖν τὴν ἐν Πελλήνῃ, δῶρον τὸ ἐπιφθονώτατον παρὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλίππου λαβών, τύραννος πατρίδος τῆς αὐτοῦ καταστῆναι. Athen. XI.509a–b. τοιοῦτοι δ' εἰσὶ καὶ νῦν τῶν Ἀκαδημαϊκῶν τινες, ἀνοσιῶς καὶ ἀδόξως βιοῦντες, χρημάτων γὰρ ἐξ ἀσεβείας καὶ παρὰ φύσιν κυριεύσαντες διὰ γοητείαν νῦν εἰσιν περιβλεπτοὶ ὥσπερ καὶ Χαίρων ὁ Πελληνεύς, ὃς οὐ μόνον Πλάτωνι ἐσχόλακεν, ἀλλὰ καὶ Ξενοκράτει. καὶ οὗτος οὖν τῆς πατρίδος πικρῶς τυραννήσας οὐ μόνον τοὺς ἀρίστους τῶν πολιτῶν ἐξήλασεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς τούτων δούλοις τὰ χρήματα τῶν δεσποτῶν χαρισάμενος καὶ τὰς ἐκεῖνων γυναῖκας συνώκισεν πρὸς γάμου κοινωνίαν, ταῦτ' ὠφελήθει ἐκ τῆς καλῆς Πολιτείας καὶ τῶν παρανόμων Νόμων.

²² Fleischer: i. m. (1. jegyz.) 35. oly mértékben biztos a forrás megjelölésében, hogy megkockáztatja: „Man könnte weiter fragen, ob in der Hypereidesrede womöglich auch schon ein Bezug zu Platon und Xenokrates vorlag. Dies ist aber wohl eher unwahrscheinlich.”

(XVII) és az *Antipatros követei ellen* című beszéd részleteinek áthallásával kapcsolatban körültekintőbben fogalmaz: a hatás iránya bármilyen lehet.²³ Találónan jegyzi meg, hogy a Chairón-történetet a makedónellenes tábor körében gyakran említhették. „Es hat jedenfalls den Anschein, dass die Chairon-Episode im anti-makedonischen Lager gerne angegriffen und verschiedentlich angebracht wurde.”²⁴ Tegyük hozzá: más hasonló esetek mellett (lásd alább, e tanulmány végén). A Hypereidés beszédére kimondatlanul is utaló sejtetés, tudniillik, hogy Pausanias megfogalmazása (VII.27.7) is valamilyen beszédre vezethető vissza, végképp bizonyíthatatlan. Fleischernek Hermippos Hypereidés-ismereteivel kapcsolatban valószínűleg teljesen igaza van,²⁵ mindez azonban nem zárja ki mára elveszett történeti vagy biográfusi források hajdani meglétét.²⁶ Ugyanakkor tény és való, miként Fleischer kiemeli, Korrhagos ezer katonájáról kizárólag a most, általa azonosított Hypereidés-beszédből tudunk, az adatot semmilyen más forrás nem tartalmazza, másfelől, lám, Fleischer feltételezése szerint a Hypereidést forrásként használó Démocharés/Athénaios és Pausanias sem. Miként a Hypereidés-szövegahagyomány kapcsán fentebb említettem, az elképzelés, hogy Hermippos egy feledésre ítélt (értsd: alig hagyományozott) szónok, Hypereidés idézésével a mester követőjeként, amolyan kallimachosi, vájt fülű ismereteit kívánta fitogtatni, a mélyen gyökerező wilsoni szkeptizmusra vezethető vissza, tudniillik Hypereidést már a késő ókorban utolérte az általános *damnatio memoriae*.²⁷

²³ A beszéd eredetiségének kérdéséről lásd *L. Horváth*: Bemerkungen zur Rede XVII im Corpus Demosthenicum: Hypereides als Verfasser (?) In: Demosthenica libris manu scriptis tradita: Studien zur Textüberlieferung des Corpus Demosthenicum. Internationales Symposium in Wien, 22.-24. September 2011. (Wiener Studien Beiheft 36.) Hrsgg. *H. Bannert – J. Grusková*. Wien 2014. 73–80. A tanulmányt Fleischer nem említi (35. 59. jegyz.). Hypereidés szerzőségével kapcsolatban Bosworth „elszigetelt” álláspontjára hivatkozik (ti. Hypereidés a szerző), majd keresett megfogalmazással hozzászól, hogy a Chairón-motívum felbukkanása az *Antipatros követei ellen* című beszédben aligha támaszthatja alá a Ps. Démostenés-beszéd hypereidési eredetét – a megfogalmazás azonban leplezetten azt sejteti, hogy mégiscsak ezzel a gondolattal kacérkodik: „Jedoch wäre Ps.-Demosthenes 17 selbst in diesem Fall nicht identisch mit der Rede aus PHerc. 1021, da die Stelle im Papyrus nicht mit der Rede überlappt. Ob das durch PHerc. 1021 nun auch für Hypereides bestätigte »Chairon-Motiv« ein (starkes) Argument für Hypereides als Verfasser von Ps.-Demosthenes 17 sein kann, wage ich zu bezweifeln.”

²⁴ *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 35.

²⁵ *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 36. A Phryné-beszéd ismeretével és a vonatkozó idézetekkel kapcsolatban lásd *Horváth L.*: Hypereidés beszéde Phryné védelmében. A töredékek új kritikai kiadása és értelmezése. AntTan 62 (2018) 237 skk.

²⁶ Lásd a Fleischertől többször idézett *J. Bollansée*: Philodemos on Chairon, Tyrant of Pellene (PHerc. 1021, Col. 10, 40-12, 41) Historia 51 (2002) 32–48, aki (kül. 13) egy fő történeti forrást vélelmez, igaz, Hypereidés nevének Fleischertől elvégzett rekonstrukciója előtt.

²⁷ *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 37. „Jedoch darf man vielleicht überlegen, ob die Rede zu Zeiten des Hermippos schon eine Art Rarität war und der Autor durch das Wissen um die Chairon-Referenz in dieser Rede, welche ja keine »selbstverständliche« Vorlage für sein Werk war, seine Gelehrsamkeit besonders unter Beweis stellen konnte.”

Észrevételek, kiegészítések

Az alábbiakban elsőként Ps. Plutarchos (*Vitae X Or.* 850 A) testimoniumával kapcsolatos korábbi álláspontomat igazolom, majd az új, Chairónt említő Hypereidés-beszéd, az *Antipatros követei ellen* jellegzetességeihez fűzök néhány észrevételt.

Az *Antipatros követei ellen* című beszéddel kapcsolatba hozható egyetlen testimoniumban, Ps. Plutarchos Hypereidés-életrajzának közlésében (*Vitae X Or.* 850 A) a rhodosi követségre vonatkozó kólont és az azt követő szakaszt egyértelműen egy egységnek kell értelmezni, „egybe kell olvasni”. A *vita* szövege ugyan valóban távol áll a műprózától és a közlések, az adatok gyakran szervetlenül kapcsolódnak egymáshoz, ebben a részben az aoristosban álló verbum finitum (ἐπρέσβευσε), majd a következő kólon genitivus absolutus szerkezetei (ἡκόντων ... ἐπαινούντων) világos egységet alkotnak. Korábbi magyar fordításomat markánsabbá is lehet formálni, mert a participiális szerkezetek a fennálló állapotot okhatározói értelemmel fejezik ki.

Hypereidés a rhodosiakhoz is elment követségbe, és mivel Antipatros követei is ott voltak és folyton Antipatros kiválóságát dicsőítették, fellépett velük szemben (*vagy akár: a szavukba vágott*) és azt mondta: tudom, hogy kiváló, de ami minket illet, nincs szükségünk kiváló kényúrra.

Fleischer okkal teszi fel a kérdést, vajon az „összeolvasásban” valóban el lehet-e merészkedni odáig – miként az a német nyelvű kötetben szemlátomást megjelenik –, hogy a kólonok között egyáltalán nem használunk írásjelet (nincs központosítás). Jóllehet a genitivus absolutus szerkezetek előtt használt írásjelek esetében is a kiadók anyanyelvi háttere a meghatározó (egységes szabályrendszer nincs, a német gyakorlat például többször alkalmaz vesszőt, mint az angolszász), itt nem tudatosan mellőztem az írásjelet. Nyomdahiba történt. A 2015-ben, magyar nyelven kiadott, bővített változatban (az érintett oldalakon a német változathoz képest nem változtattam), az első kólon után felpont áll.

Rhodoson Hypereidésnek a makedón követek ajánlatát is ellensúlyoznia kellett. Elképzelhető, hogy az általános szokás szerint a helyiek egyszerre bocsátották a népgyűlés elé a szövetségi ajánlattal érkezett küldötteket (*Vitae X Or.* 850 A): ἐπρέσβευσε δὲ καὶ πρὸς Ῥοδίου· ἡκόντων δὲ καὶ παρ’ Ἀντιπάτρου πρέσβων, ἐπαινούντων τὸν Ἀντίπατρον ὡς χρηστὸν, ἀπαντήσας αὐτοῖς εἶπεν ‘οἶδα μὲν ὅτι χρηστὸς ὑπάρχει, ἀλλ’ ἡμεῖς γ’ οὐ δεόμεθα χρηστοῦ δεσπότου’.²⁸

Miként a Fleischertől kritizált német megfogalmazás magyar megfelelőjében is olvasható, valóban olyan helyzet lehetőségét „sejtettem”, ahol és amikor a követek a két nagyhatalom (Athén és Makedónia) rhodosiaknak kínált szövetségi ajánlatát egymást

²⁸ Horváth L.: Az új Hypereidés. Budapest 2015. 160 sk.

felváltva adják elő. A rhodosi népgyűlés előtt egyszerre, azaz egymás jelenlétében felépő követek képzete bizonyíthatatlan, de minden további nélkül *elképzeltető*. Annál is inkább, mert van rá klasszikus példa, amelyet Démostenés *Koszorú-beszédében* (211–214) olvashatunk.²⁹ A képlet ugyanaz: a nagyhatalmak (Athén és Makedónia, illetve szövetségeseik) követei a harmadik állam, Thébai szövetségét igyekeznek elnyerni. Gyomlay Gyula fordításában:³⁰

Azonban őseitek tetteinek emlékezete egészen magával ragadott, s így egynéhány határozatot s a követség eredményét még nem is említettem. Visszatérek hát oda, ahol abbahagytam. Mikorára odaérkeztünk Thébaiba, ott találtuk már Philipposnak, a thesszáliaiaknak s a többi szövetségesnek követeit is, kiknek megérkezésére a mi barátaink persze megfélemledtek, Philipposéi ellenben vérszemet kaptak. S hogy ezt nemcsak most, a magam haszna szempontjából mondom így, olvasd fel csak annak bizonyosságára azt a levelet, melyet mi, követek akkor tüstént útnak indítottunk! Lám, és Aischinés mégis annyira megy a rágalmazásban, hogy ha valami jó történt, az, úgymond, a körülményeknek, nem nekem köszönhető, ellenben, ha más vége lett valaminek, azért mindért engem s az én „balvégzetemet” teszi felelőssé. Eszerint hát nekem, tanácsadó és szónok létemre, abban, aminek sikerüléséhez beszéd meg tanácsadás kellett, nincsen semmi részem, a fegyveres föllépés meg a hadvezetés sikertelenségében azonban egyedül én vagyok a hibás. Hát képzelhető-e ennél arcátlanabb, utálatosabb rágalmazó? Olvasd a levelet. LEVÉL. A thébiaiak erre népgyűlést hívtak össze, melyen szövetségeseik címén, az ellenfél követeit fogadták először. Ezek föl is léptek, és beszéltek, dicsérve erősen Philip-

²⁹ Lásd a 2014. évi német kötetben (*L. Horváth: Der „Neue Hypereides”. Berlin 2014.*) 93. 11. jegyz., a 2015. évi magyar kötetben 120. 9. jegyz.

³⁰ Dem. XVIII. 211–214. Ὡς γὰρ ἀφικόμεθ' εἰς τὰς Θήβας, κατελαμβάνομεν Φιλίππου καὶ Θετταλῶν καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων παρόντας πρέσβεις, καὶ τοὺς μὲν ἡμετέρους φίλους ἐν φόβῳ, τοὺς δ' ἐκείνους θρασεῖς, ὅτι δ' οὐ νῦν ταῦτα λέγω τοῦ συμφέροντος εἵνεκ' ἐμαυτῶ, λέγε μοι τὴν ἐπιστολὴν ἣν τότ' ἐπέμψαμεν εὐθύς οἱ πρέσβεις. καίτοι τοσαύτη γ' ὑπερβολὴ συκοφαντίας οὗτος κέχρηται ὥστε, εἰ μὲν τι τῶν δεόντων ἐπράχθη, τὸν καιρὸν, οὐκ ἐμὲ φησὶν αἴτιον γεγενῆσθαι, τῶν δ' ὡς ἐτέρως συμβάντων ἀπάντων ἐμὲ καὶ τὴν ἐμὴν τύχην αἰτίαν εἶναι· καί, ὡς ἔοικεν, ὁ σύμβουλος καὶ ῥήτωρ ἐγὼ τῶν μὲν ἐκ λόγου καὶ τοῦ βουλευσασθαι πραχθέντων οὐδὲν αὐτῶ συναίτιος εἶναι δοκῶ, τῶν δ' ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ κατὰ τὴν στρατηγίαν ἀτυχηθέντων μόνος αἴτιος εἶναι. πῶς ἂν ὠμότερος συκοφάντης γένοιτο ἢ καταρατότερος; λέγε τὴν ἐπιστολήν. ΕΠΙΣΤΟΛΗ. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐποιήσαντο τὴν ἐκκλησίαν, προσήγον ἐκείνους προτέρους διὰ τὸ τὴν τῶν συμμάχων τάξιν ἐκείνους ἔχειν. καὶ παρελθόντες ἐδημηγόρουν πολλὰ μὲν Φιλίππον ἐγκωμιάζοντες, πολλὰ δ' ὡμῶν κατηγοροῦντες, πάνθ' ὅσα πώποτ' ἐναντί' ἐπράξατε Θηβαίοις ἀναμιμνήσκοντες. τὸ δ' οὖν κεφάλαιον, ἡξίουں ὧν μὲν εὖ 'πεπόνθεσαν ὑπὸ Φιλίππου χάριν αὐτοὺς ἀποδοῖναι, ὧν δ' ὕψ' ὡμῶν ἡδίκηντο δίκην λαβεῖν, ὁποτέρως βούλονται, ἡ διέντας αὐτοὺς ἐφ' ὡμᾶς ἢ συνεμβάλλοντας εἰς τὴν Ἀττικὴν· καὶ ἐδείκνυσαν, ὡς ᾤοντο, ἐκ μὲν ὧν αὐτοὶ συνεβούλευον τάς τῆς Ἀττικῆς βοσκήματα καὶ ἀνδράποδα καὶ τᾶλλ' ἀγάθ' εἰς τὴν Βοιωτίαν ἤζοντα, ἐκ δ' ὧν ἡμᾶς ἐρεῖν ἔφασαν τὰν τῇ Βοιωτίᾳ διαρπασθησόμεν' ὑπὸ τοῦ πολέμου. καὶ ἄλλα πολλὰ πρὸς τοῦτοίς, εἰς ταῦτα δὲ πάντα συντείνοντ' ἔλεγον. ἂ δ' ἡμεῖς πρὸς ταῦτα, τὰ μὲν καθ' ἕκαστ' ἐγὼ μὲν ἀντί παντὸς ἂν τιμησαίμην εἰπεῖν τοῦ βίου, ὡμᾶς δὲ δέδοικα, μὴ παρεληλυθότων τῶν καιρῶν, ὥσπερ ἂν εἰ καὶ κατακλυσμὸν γεγενῆσθαι τῶν πραγμάτων ἡγοῦμενοι, μάταιον ὄχλον τοὺς περὶ τούτων λόγους νομίστη· ὁ τι δ' οὖν ἐπείσαμεν ἡμεῖς καὶ ἡμῖν ἀπεκρίναντο, ἀκούσατε. Λέγε ταυτί λαβών.

post, s vádolva keményen benneteket: felhordtak mindent, amit csak valaha a thébaiak ellenére cselekedtetek. Beszédük veleje ez volt: felhívták őket, hálálják meg Philipposnak, ami jót velük tett, rajtatok meg álljanak bosszút azért, amit ellenük vétettetek, már azután akár úgy, hogy szabad átvonulást engednek országukon nekik, akár úgy, hogy hozzájuk csatlakozva ők is rátámadnak Attikára. Meg is értették velük, már tudniillik ahogyan ők gondolták, hogy ha rájuk hallgatnak, hogy fog majd akkor a sok lábasjóság, rabszolga meg más mindenféle drága jó dolog Attikából Boiótiába átkerülni; ellenben, ha a mi tanácsunkra hallgatnak, csak azt érik el vele, hogy akkor maga Boiótia lesz a háború martaléka. Sok mást is mondtak még, de mind csak erre célzott. Hogy mármost mit feleltünk mi erre, azt én persze sokért nem adnám, ha részletesen előadhatnám; de hiába, elmúltak azok az idők, s ti tán úgy gondolkoztok, hogy az idők árja magával sodorta azokat az eseményeket is. Attól tartok hát, hogy hiú szószaporításnak vennétek a hosszabb fejtegetéseket erről a dologról; halljátok tehát csupáncsak azt, ami beszédünk sikerét mutatja; a thébaiak hozzátok intézett válaszát. Vedd elő csak és olvasd fel!

Megfontolandó filológiai támpont az is, hogy a *vita* szövegében használt ἀπαντάω ige a törvényszéken, a vitákban az ellenfél ellen fellépő érvelést is jelenti. Sőt, annak a cselekvésnek a terminus technicus, amikor a bírák, a hallgatóság felhőrdülve a beszélőbe fojtja a szót (két szónoki példa: Hyp. *Eux.* col. XLI,12 vagy Hyp. *Lyk.* fr. 2. μηδεὶς ὑμῶν ἀπαντάτω μοι μεταξὺ λέγοντι).

Elképzelhető, hogy Rhodoson is a szövetségi választás mérlegelése folyhatott. Az életrajzban idézett szállóige, Hypereidés kijelentése szépen beleillene egy, a makedónok nagyszerűségét taglaló beszédre adott csattanós válaszba. A ἡμεῖς γ' οὐ δεόμεθα többes szám első személyű, athéniakra (is) értett megfogalmazás sem idegen ettől az elképzelt helyzettől (nem feltétlenül Athénba kell tehát helyezni a jelenetet). Mindezt az athéni követ és szónok akképpen mondhatta magukra vonatkoztatva, hogy immár a rhodosiakat is beleértette, és a szigetlakók szabadságszerető érzelmeire célzott.

Összegezve tehát, az általam korábban felvetett és most is fenntartott lehetőség, tudniillik, hogy Hypereidés rhodosi követjárása során Antipatros követeivel szemben/ellen szólt, talán nem is annyira vakmerő (spekuláció – Mutmaßung), mint Fleischer új felvetése, aki a rhodosi követjárástól elszakítva egyszerűen Athénba helyezi a Ps. Plutarchos szövegében foglalt történeteket.

Miként azt Fleischer kiemeli, a rhodosi eseményeket Kr. e. 341-re kelteztem. Másfelől azt állítja, ha a szöveget valóban egybeolvassuk, akkor ez a datálás kizárt. Mindebből az következik – bár ezt *expressis verbis* nem mondja –, hogy önmagamnak mondtam ellent. Az alábbiakban tisztázom, hogy ez nincs így, tehát a szöveget egységben kell és lehet értelmezni, és mindez egyáltalán nem zárja ki a Kr. e. 341. évi datálást. Mindennek a Fleischertől felfedezett, *Antipatros követei ellen* című beszéd keltezése szempontjából nincs érdemi jelentősége, mert azt semmiképp sem lehet Kr. e. 341-re datálni (akárhogyan is hangzott el). Az ok, mint fentebb írtam, kézenfekvő: Hypereidés Kr. e. 341-ben nem beszélhetett Chairón pellénéi rémtetteiről, mert azok legkorábban Kr. e. 338 után

történhettek. Fleischer azonban a Kr. e. 341-es dátumot – az *Antipatros követei ellen* összefüggésében (!) – nem emiatt zárja ki, hanem azért, mert akkor a *vita* szövege nem Antipatros, hanem Philippos követeiről beszélne Rhodoson.³¹ Jóllehet Fleischer maga is többször hangsúlyozza, hogy a szónokok szóhasználatában a makedónok és néven nevezett vezetőik szinte „csereszabatosak”, és a népnév és a tulajdonnevek a makedón külpolitika képviselőire általában vonatkoznak, Antipatros követének (nem általánosított, „makedón” értelemben értve) és Hypereidés rhodosi összecsapásának Kr. e. 341. évi lehetősége nem emiatt védhető, ha úgy tetszik, *elképzelhető*.

Támpont lehetne a *vitában* említett rhodosi követjárás biztos keltezése. Fleischer szerint a régebbi szakirodalom a Kr. e. 341. évet, az újabb azonban a Kr. e. 323. évet valószínűsíti.³² Démosthenés és Hypereidés rendkívül aktív diplomáciai, illetve tényleges katonai tevékenységével kapcsolatban magam is – az ókori forrásokat áttekintve és a szakirodalomtól támogatott keltezések *prótos heuretéseit* is felkutatva (Kiessling, Böhnecke, Schäfer, Boeckh) végeredményben – a Kr. e. '40-es évek végét tartottam (és tartom ma is) valószínűbbnek.³³ A hellén szövetségi hálózat – Byzantiontól a szigetekre át a Peloponnészosig – létrehozására Kr. e. 341-ben és Kr. e. 323-ban egyaránt jelentős erőfeszítéseket tettek az athéniaiak, de az adatokkal alátámasztható aktivitás mértéke a mérleg nyelvét – számomra egyértelműen – inkább a Kr. e. 341. évi datálás felé billenti. Hypereidés rhodosi követjárásának keltezésével kapcsolatban valóban végletesen megoszlanak a vélemények. Ezeket Wiemer a jegyzeteiben tételesen felsorolja, miközben maga végül a – Fleischertől is megismételt – főszövegében Kr. e. 323 mellett kötelezi el magát. A Kr. e. 341-et kizáró ok: nem Philippos, hanem Antipatros követeiről beszél a testimonium.³⁴

Véleményem szerint azonban igazolható, hogy Antipatros neve Kr. e. 342–341-ben is a makedón követek mellett szerepelhetett. Philippos ugyanis a thrák törzsek ellen vívott hadjáratai idején régensként Antipatrost bízta meg az államügyek irányításával. Az euboiai események kapcsán is kimutatható a kiváló hadvezér és diplomata meghatáro-

³¹ *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 34. 58. jegyz. Lásd Wiemer hatásáról fent a 17. jegyzetben.

³² *Fleischer*: i. m. (1. jegyz.) 32. 48. jegyz. Lásd a 13. jegyz. A főszövegben: „Diese Gesandtschaft nach Rhodos wird heute von der Forschung eher auf werbende Aktivitäten Athens vor dem Lamischen Krieg (323 v.Chr.) und nicht mehr auf Werbung für den Hellenenbund im Jahre 341 v.Chr. bezogen.” Vö. 13. és 33. jegyz.

³³ *Horváth*: i. m. (28. jegyz.) 129 skk.

³⁴ *Wiemer*: i. m. (13. jegyz.) 66 sk. és 6–9. jegyzetek. A szerző Kr. e. 323 (7. jegyz.) és Kr. e. 341 (8. jegyz.) „hívei” mellett a *non liquet* álláspont képviselőit is felsorolja (ugyancsak a 8. jegyz.). Jól érzékelteti a kérdés szövevényes voltát, hogy Engels Wiemernél (Hypereides², 87 mit Anm. 150) Kr. e. 341-et, Fleischer szerint azonban (32. 48. jegyz.: Engels [1993³], S. 210, Fn. 429) inkább Kr. e. 323-at részesíti előnyben, jóllehet utóbbi helyen nem a rhodosi követjárásra, hanem egy, az Agis-felkelés időszakában, Athénban vélelmezett diplomáciai tevékenység kapcsán említi ismét a szerző (Engels) a *vita* helyét (vö. 13. jegyz.). Hogy mennyire inkább a Kr. e. 341. évi kelteztést részesíti előnyben, bizonyítja a 415. oldalon közölt időrendi tábla.

zó szerepe.³⁵ Kr. e. 342 szeptemberében a pythói játékokon is a királyt helyettesítette.³⁶ Antipatros tehát nemcsak Alexandros európai régenseként (Kr. e. 334 után) küldhetett követeket bárhova, hanem Philippos régenseként is Kr. e. 342–341-ben.³⁷

Összegezve tehát: a *Hypereidés-vitá*ban olvasható testimonium (850 A) minden bizonnyal Hypereidés Kr. e. 341. évi követjárását említi, amikor a sziget szövetségét a makedónok, az Antipatrostól küldött követek is biztosítani akarták maguknak. Hypereidés ezen alkalommal elmondott ‘Ποδιακός című beszéde azonban nem azonos az *Antipatros követei ellen* című beszéddel, amelynek Hermippostól idézett, Chairónnal kapcsolatos részletét Fleischer azonosította.³⁸

Bár – miként a szerző maga is megvallja – egyértelmű támpontok, adatok nincsenek, valószínű, hogy a most azonosított beszéd valóban Athénban hangzott el a Kr. e. 330-as évek végén, akár Kr. e. 331-ben. Ezt a lehetőséget az alábbiakban – a Fleischertől idézett Ps. Démostenés XVII.10 mellett – két további beszéddel, illetve szöveghellyel szeretném alátámasztani. Mindkettő ugyanabban a szellemiségben fogant, sőt, hasonló megfogalmazásban született, mint amiről a Chairónra vonatkozó részlet árulkodik. Hypereidés a makedónbarát hazaárulók kérlelhetetlen ostromozója: egyenként és név szerint kárhoztatja őket több beszédében. Az első immár ismert példa a *Dióndas ellen* című beszéd hazaáruló-katalógusa, amelyben szónoki kérdésekbe ágyazva vezeti be azoknak a névsorát, akik a görög államokban a makedónok pártjára álltak.³⁹ A beszéd Kr. e. 334 télutóján hangzott el, és a katalógus alighanem műfajt teremtett. Négy évvel később, Kr. e. 330-ban Démostenés a *Koszorú-beszéd* 295. fejezetében ugyanabban a szellemben tovább bővítette a névsort. (Chairón neve Démostenésnél sem szerepel.) A makedónellenes politikusok kedvelt témája volt a hazaárulók megbélyegzése, legyen szó akár közismertebb alakokról, mint például az argosi Mnaseas, vagy „másodhegedű-

³⁵ Lásd Horváth: i. m. (28. jegyz.) 133. sk. a vonatkozó szakirodalommal. J. B. Scholten: Antipater. In: The Encyclopedia of Ancient History. Eds. R. S. Bagnall – K. Bowers – C. B. Champion – A. Erskine – S. R. Huebner. Wiley-Blackwell 2013. 484. „[S]erved as regent in Philip’s absence” – a szerző Isokratés 4. levelére és Plut. *Alex.* 9.1-re hivatkozik.

³⁶ N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: A History of Macedonia. II. 550–336 B.C. Oxford 1979. 725 (az időrendi felsorolásban). Az euboiai események kapcsán *Uő.*: 546. „It seems possible, for example, that requests for troops from Macedonia by leaders in Euboean cities were answered by Antipater without the long delay of communicating with Philip in eastern Thrace.” Épp a Kr. e. 341. évi euboiai athéni sikerek miatt erősödött fel Démostenés és politikustársainak diplomáciai tevékenysége.

³⁷ Hypereidés rhodosi követjárásának Kr. e. 341. évi keltezését támasztja alá bizonyos mértékben az is, hogy a *vita* megelőző bejegyzése a Kr. e. 343. évi delphoi sikerét említi a délosi perben (a pontos dátumot illetően eltérnek a vélemények. Vö.: Engels: i. m. [13. jegyz.] 79. és H. Wankel: Demosthenes Rede über den Kranz. Heidelberg 1976. 2. köt. 729.: Kr. e. 345). συστάντος δὲ πρὸς Δηλίους ἀμφισβητήματος, ποτέρους δεῖ προΐστασθαι τοῦ ἱεροῦ, αἰρεθέντος Αἰσίου συνειπεῖν, ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ Ὑπερίδην ἐχειροτόνησεν· καὶ ἔστιν ὁ λόγος Δηλιακὸς ἐπιγεγραμμένος. Óvatosságra a *vita* egyetlen szerkezete miatt van szükség.

³⁸ A ‘Ποδιακός Kr. e. 341. évi keltezése mellett és a Kr. e. 323. évi keltezés ellen szólhat az a megfontolás is, hogy – még ha sikeres is volt a szövetséget összekovácsoló beszéd – a lamiai háború forгатagában aligha maradhatott ideje Hypereidésnek arra, hogy publikálja. Valószínűbbnek tűnik, hogy a szónok a Kr. e. 341–338 közötti diplomáciai sikorsorozat egyik markáns elemeként tehette közzé a beszédét.

³⁹ Hyp. *Dion.* 21. Lásd Horváth: i. m. (28. jegyz.) 78. és 155 sk.

sökről”, mint Athénogenés. Az *Athénogenés ellen* című beszédében ugyanis Hypereidés ugyanilyen szellemiségű invektívát intéz a vádlott ellen Kr. e. 330 és 324 között.⁴⁰ Az általam kollacionált (a XVI. columna első sorában javított és helyreállított) szöveghely alapján Athénogenés troizéni és Chairón pellénéi rémtetteinek leírása között szembe-tűnő a hasonlóság.⁴¹

Hyp. *Athen.* 31. ὅς οὕτω πονηρός ἐστὶ καὶ πανταχοῦ ὁμοίος, ὥστε καὶ εἰς Τροίῃνα ἔλθων καὶ ποιησαμένων αὐτὸν Τροίῃνιων πολίτην ὑποπεσὼν Μνησίαν τὸν Ἀργεῖον καὶ ὑπ’ ἐκείνου κατασταθεὶς ἄρχων ἐξέβαλεν τοὺς πολίτας ἐκ τῆς πόλεως, ὡς ὑμῖν αὐτοὶ μαρτυρήσουσιν· ἐνθάδε γὰρ φεύγουσιν. καὶ ὑμεῖς μὲν ὧ ἄνδρες δικασταὶ ἐκπεσόντας αὐτοὺς ὑπεδέξασθε, καὶ πολίτας ἐποιήσασθε, καὶ τῶν ὑμετέρων ἀγαθῶν πάντων μετέδοτε, ἀπομνημονεύσαντες τὴν εὐεργεσίαν τὴν πρὸς τὸν βάρβαρον δι’ ἐτῶν πλείονων ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν, καὶ οἰόμενοι δεῖν τοὺς ἐν τοῖς κινδύνοις ὑμῖν χρησίμους γενομένους, τοὺτους ἀτυχοῦντας περιποιηθῆναι ὑφ’ ὑμῶν· οὗτος δὲ ὁ μιαιρός, ὁ ἀφείς ὑμᾶς κἀκεῖ ἐγγραφεῖς, οὔτε τῆς πολιτείας οὔτε τοῦ ἥθους τῆς πόλεως οὐδὲν ἐπετήδευεν ἄξιον, ἄλλ’ οὕτως ὡμῶς τοῖς ὑποδεξαμένοις αὐτὸν ἐχρήσατο, ὥστε μετα το ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ..... κατὰ τοὺς φρουρὰν δὲ ἀκροπόλει ἐνκατέστησεν. καὶ ταῦτα ὅτι ἀληθῆ λέγω, ἀναγνώσεται ὑμῖν πρῶτον μὲν τὸν νόμον, ὃς οὐκ ἔῃ τοὺς μετοίκους ἐξοικεῖν ἐν τῷ πολέμῳ, ἔπειτα τὴν Τροίῃνιων μαρτυρίαν ...

Mert aljas ember ő, és pedig mindenütt és egyformán aljas; Troizénban például bevándorlóként polgárjogot kapott a troizéniaktól, mégis az argosi Mnésias szolgálatába állt, aztán a tőle ráruházott tisztséggel visszaélve kiűzte a polgárokat városukból, s ezt ők maguk fogják nektek tanúsítani, hiszen száműzetésüket nálunk töltik. Igen, tisztelt bírák, ti befogadtátok a kivetetteket, polgárjogot adtatok nekik, és minden javatokat megosztottátok velük, mert nem felejtettétek el a barbárok-kal szemben több mint százötven évvel ezelőtt nektek nyújtott segítséget, s mert mindig is úgy gondoltátok, ha veszélybe kerülnek azok, akik a bajban egykor ti-teket támogattak, nektek kell róluk gondoskodnotok. Ez az átkozott viszont, aki

⁴⁰ A datáláshoz lásd *Whitehead*: i. m. (3. jegyz.) 266 sk.

⁴¹ *L. Horváth*: The Vicissitudinous History of the Athenogenes-Papyrus and its Edition. *AAHung* 49 (2009) 507–522. A XVI. columna 1–7. sorainak kritikai kiadását az 522. oldalon függelékben közöltem (ugyanaz a Col. XV.24 – XVI.6. sorok kiadásával. In: *Pietas non sola Romana: Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*. Eds. A. Czeglédy – L. Horváth – E. Kräling – K. Laczkó – D. Á. Ligeti – Gy. Mayer. Budapest 2010. 108). A helyreállítás pontos leírása az Antik Tanulmányokban olvasható: Komikus áthallások a szónoki érvelésben (Hypereidés Athénogenés elleni beszédének felépítése). 50 (2006) 36–56. kül. 42 sk. A szöveget itt a kritikai jelek jelzése nélkül közlöm, az új olvasatot dőlt betűk emelik ki. Az (ἐγ)καθίστημι – *beiktat, elhelyez* ige különböző alakjai rendre felbukkannak ezeken a többé-kevésbé Hypereidéshez köthető helyeken: Ps. Démostenés XVII.10. Χαίρων δὲ τὸν παλαιστήν τύραννον ἐγκατέστησεν. Hyp. *Athen.* 31. φρουρὰν δὲ ἀκροπόλει ἐνκατέστησεν. PHerc. 1021. Col. XI,28 skk. τύραννος τῆς πατρίδος κατέστη. (Gaiser olvasatában: κατέστησε.)

titeket elhagyott és amott vétette fel magát polgárnak, meg sem próbált a város szelleméhez és a törvényekhez méltón viselkedni, hanem olyan könnyörtelenül bánt befogadóival, hogy ... a népgyűlésen ... *helyőrséget helyezett el a fellegvárba*. Állításaim igazolására elsőnek azt a törvényt olvastatom fel nektek, amely megtiltja a betelepült idegenek kivándorlását háborús időszakban, azután a troizéniai tanúvallomását...

A Fleischertől azonosított *Antipatros követei ellen* című beszéd tehát jól illeszkedik Hypereidés szónoklatainak sorába, amelyeket a Kr. e. 330-as évek második felében, illetve a 320-as évek első felében a makedón talpnyalók és helytartók ellen mondott el a törvényszékek vagy a népgyűlés előtt.

SUMMARY

On the basis of the analysis in the new Hyperides testimony (*Against the Emissaries of Antipater*) published by Kilian Fleischer (ZPE 207 [2018] 21–38), this paper updates biographical and historical data using historical-philological arguments. The report of Ps. Plutarch (*Vitae X Or.* 850A) must evidently be interpreted to the effect that on Rhodes, in 341 BC, Hyperides spoke in favour of a prospective alliance with Athens, countering the emissaries of Antipater. In addition, the new fragment can be connected to a speech delivered in Athens towards the end of the 330s BC as it harmonizes well with other, similar speeches made by Hyperides against pro-Macedonian statesmen.

Keywords: Fleischer, PHerc. 1021, Col. XI and XII; Ps. Plutarch; Hyperides; Speech on Rhodes; Dating

Horváth László
ELTE BTK Görög Tanszék
ELTE Eötvös József Collegium
horvathl@eotvos.elte.hu

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)